

Rudolf Schwarzkogler: 3. Aktion „mit einem menschlichen Körper“, Sommer 1965, 1965
42 SW-Fotografien / 42 b/w photographs, je/each: 40x30 cm
Museum moderner Kunst Stiftung Ludwig Wien, Leihgabe der Österreichischen Ludwig-Stiftung/On loan from the Austrian Ludwig Foundation, seit/since 1984
© ÖSTERREICHISCHE LUDWIGSTIFTUNG
Photo: mumok

A történeti fotográfiák hitelességének védelmében

A magyarországi holokauszt-fotográfiák archiválásának és publikálásának problémái, 1. rész

JALSOVSZKY KATALIN

A történeti fotográfiák hitelességével, korrekt archiválásának és publikálásának követelményeivel kapcsolatos kérdések először a Hamburgi Társadalomkutató Intézet által rendezett „Megsemmisítő háború. A Wehrmacht bűntettei 1941–1944” című kiállítás körül kirobbant vitával törték át a történet- és fotótörténet szakma határait, és kerültek a szélesebb nyilvánosság érdeklődésének homlokterébe. A Németország és Ausztria városaiban 1995 márciusától vándoroltatott kiállítás különösen azzal kavart vihart, hogy tömegével mutatott be német katonák által a keleti fronton, civil lakosokon elkövetett terrorcselekményeit ábrázoló dokumentumfotókat. A kiállítás mondandójának hitelét aláasta, hogy a fényképek közül jó néhányról bebizonyosodott, hogy adataik pontatlanok, hiányosak, a képalírásokban sok a súlyos tárgyi tévedés. Több, a szovjet titkosrendőrség által elkövetett tömeggyilkosság áldozatait ábrázoló képnél a kísérő szöveg a Wehrmacht rovására írta a bűntényt. Láthatók voltak olyan felvételek is, amelyeken a magyar hadsereg szerbiai gyilkosságait a képalírások ugyancsak német katonák által elkövetett bűnténynek tüntették fel. A tárlatot 1999-ben lebontották, és a kétes hitelességű, pontatlanul vagy tévesen meghatározott fotók kihagyásával újra-rendezték.¹

S hogy a történeti fotográfiák hibás adatokkal, hamis interpretációval való közreadása súlyos morális és jogi konzekvenciákkal is járhat, azt egy 2005–2006-ban lezajlott per példázza.

Holokauszt-fotográfiák a bíróság előtt – a Glöckel-per

„A nemzetiszocializmus bűneivel kapcsolatos történeti források eredetisége a legnagyobb jelentőségű társadalmi kérdések közé tartozik. Épp ezért mindenkitől, aki e forrásokkal foglalkozik, köztük az archívumok munkatársaitól is, megkövetelhető a legkörülményesebb eljárás.”²

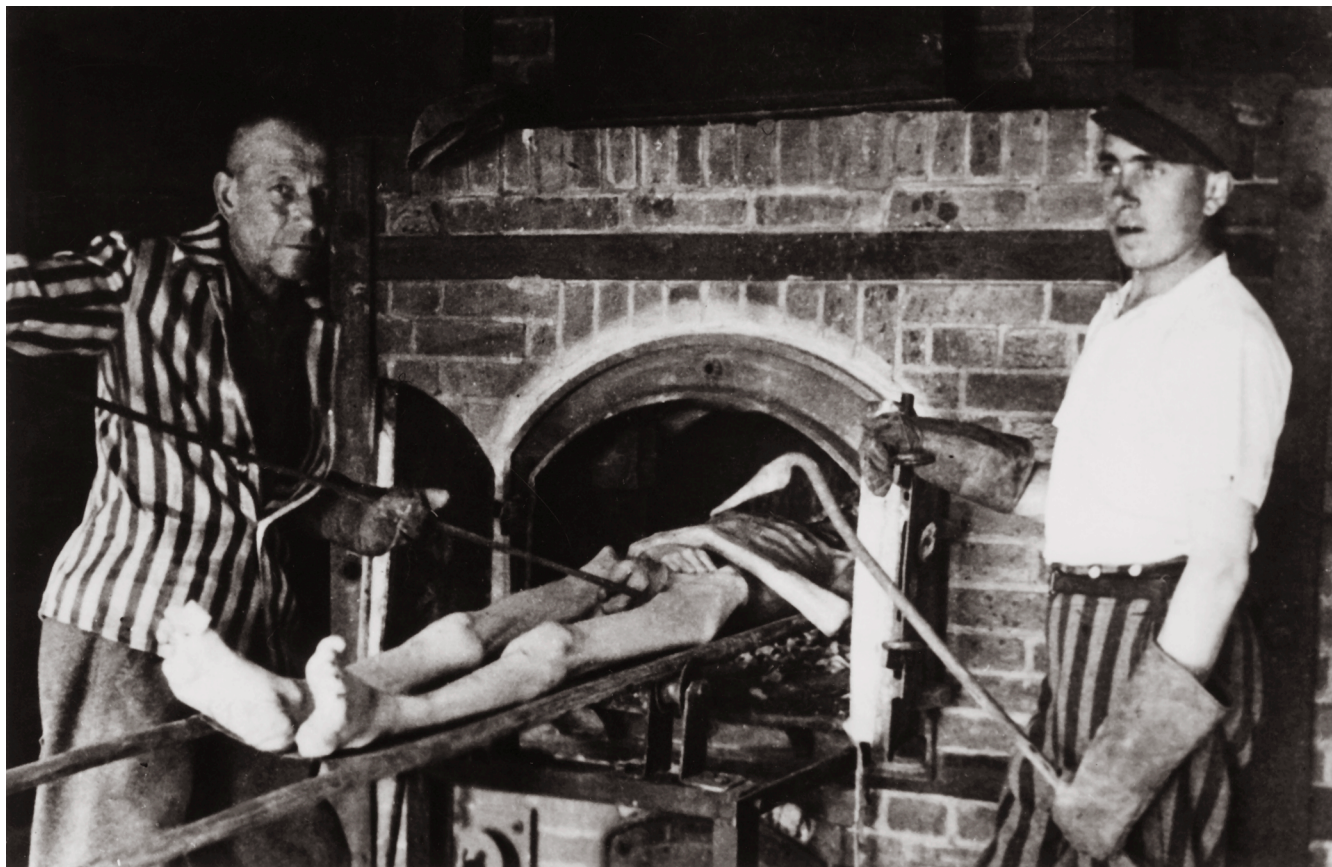
E mondatok nem levéltári, muzeológiai vagy forráskritikával foglalkozó szakszövegből származnak, hanem az Osztrák Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának 2006. június 20-i döntéséből,

amely két nagy képügynökség, az AKG-Images és a Süddeutsche Verlag Bilderdienst mint felperes, illetve Walter Egon Glöckel újságíró, a *Der Glöckel* című hírmagazin tulajdonos-főszerkesztője mint alperes ügyében született. A peres eljárás tárgyát W. E. Glöckelnek a fenti képügynökségektől származó holokauszt-fotográfiák sajtóbeli megjelenésével foglalkozó, súlyos vádakat tartalmazó írásának megállapításai képezték. A német nyelvű tényfeltáró újságírás egyik legnevesebb képviselőjének „A holokauszt, Auschwitz és haszonélvezői 2005-ben” című riportja bebizonyította ugyanis, hogy az auschwitzi haláltábor felszabadulásának 50. évfordulója alkalmával médiumok sokasága – köztük a *Stern* magazin és a *Bild-Zeitung* – többmillió olvasóközönségnek hamis fotográfiákat mutatott be az auschwitzi koncentrációs táborról.

A Süddeutsche Verlag és az AKG-Images digitális archívumából származó fotók helyszíne a képalírások szerint az Auschwitzban történt nagyüzemi méretű gyilkolási folyamat végső állomása, a krematórium, ahol a foglyokból alakított különleges munkabrigád, a Sonderkommando tagjai a gázkamrákban megölt áldozatok tetemeit az égetőkemencékbe helyezték, s a felvételek dátumaként 1941-es évszám szerepel. **(1. kép)**

W. E. Glöckel írása leleplezte, hogy a közölt fényképek nem Auschwitzban, hanem Dachauban készültek, és nem 1941-ben, hanem 1945 májusában, a tábor felszabadulása után. A több felvételtől álló fotósorozatot a Dachaut felszabadító amerikai hadsereg fotográfusai készítették demonstrációs céllal, a jeleneteket egykori foglyokkal rekonstruáltatták.³

A riport felvetette a képeket kritikátlanul közlő lapok és újságírók, de elsősorban a fotográfiákat forgalmazó képügynökség morális felelősségét, megvádolva őket azzal, hogy hamis információk terjesztésével nem pusztán megtevesztik a közönséget, hanem a jogdíjak révén hatalmas haszonra is szert tesznek. W. E. Glöckel felhívta a figyelmet a jelenség hosszú távú történelmi veszélyére is: „Ha az auschwitzi megsemmisítő tábor borzalmairól már most, 2005-ben ennyire felületes és hamis információkat terjeszthetők gondatlanul, óhatatlanul felmerül a kérdés, mi lesz

1. kép. A Stern magazin online kiadásában Auschwitz helyszínnel és 1941-es dátummal megjelent egyik fotó. A felvétel valójában rekonstruált jelenetről készült Dachauban, 1945 májusában, a tábor felszabadulása után. A fotó reprodukciója a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárban: ltsz.79.71

majd 20 év múlva? A meggyilkolt áldozatokkal szemben az utókornak az a kötelessége, hogy az események minden egyes mozzanatát olyan egzaktan ábrázolja, ahogyan azok megtörténtek. Az emberiséget különben az a veszély fenyegeti, hogy a hamis információk ködében lassan eltűnik a valóság.⁴

A cikkben kritikával illetett képügynökségek jogi úton szólították fel a szerzőt állításainak visszavonására, majd mikor ez nem történt meg, beperelték. Másfél éves jogi procedúra után a bíróság az alperes javára döntött, s az ítélet szövege így erősítette meg az újságíró igazát: „Az alperes találoán mutatott rá, hogy a kétes történeti források alkalmazása azoknak játszik a kezére, akik ezeket bizonyítékul használva tagadják vagy kisebbitik a történelmi bűnök tényét.”⁵

Írásunk célja

A Glöckel-per extrém eset, s azért került rá sor, mert az inkriminált képek a holokauszt büntették legnagyobb horderejű, legérzékenyebb szegmensére vonatkoznak. Egyébként pedig a világháló révén gyorsuló ütemben táguló média-univerzumunkban – általában a szerző és a forrás megjelölése nélkül – háborítatlanul keringenek és elképzeltetlen példányszámban sokszorozódnak a retusálással, montírozással, kivágással manipulált, hibásan meghatározott, téves dátummal és helymegjelöléssel, hiányos vagy hamis képaláírással ellátott, illetőleg képaláírás nélküli történeti fényképek, és terjesztik a hamis információkat.

A holokauszt esetében pedig muníciót szolgáltatnak a holokausztagadók és relativizálók táborának érveléseihez. Ezekkel a problémákkal a magyarországi holokauszttal kapcsolatos fotográfiai esetekben is sűrűn találkozunk, mind a múzeumi gyűjteményekben és a képügynökségek online kínálatában, mind a régebbi és újabb történeti munkákban, képes magazinokban, folyóiratokban, napilapokban, internetes felületeken. Jóllehet születtek már fontos publikációk a történeti fényképek hitelességének témakörében, a kérdés Magyarországon még nem igazán lépte át a tudományos érdeklődés és a közérdeklődés ingerküszöbét.⁶

Az alábbiakban a magyarországi holokauszt-fotográfiai archiválásában és publikálásában előforduló anomáliákra hozunk fel néhány jellemző példát. A hibák természetesen nem azonos súlyúak, miként a példaként bemutatott fényképek sem: vannak köztük világhírű fotográfusok emblematikus képei és ismeretlenek felvételei. Említünk olyan példákat, amikor a hibák kis körültekintéssel, némi szakmai ismerettel könnyedén elkerülhetőek lettek volna és olyanokat is, amelyeknél a kép valóságos adatai és az ábrázolt történések csak alapos, aprólékos kutatómunkával, többféle forrás felhasználásával deríthetők fel, s esetenként még így sem, ezért olykor csupán a felmerülő kételyek, kérdések, feltevések megfogalmazásáig jutunk el. A példák sora felfogható a jobbítás szándékával összeállított, válogatott hibajegyzéknek, s egyben figyelemfelkeltésnek arra a már közhelyszámba menő, de mégis gyakran elhanyagolt, alapvető követelményre,

2. kép. Csillagos pár a Ráday utcában. Budapest, 1945. január. Jevgenyij Halgvej felvétele. Forrás: MTI DHALD1945_011 (MTI Fotó)

hogy a fényképet éppúgy szigorú forráskritikával kell kezelni, mint a szöveges vagy tárgyi történeti dokumentumokat.

Egy beállított kép

Nem közismert, hogy a világhírű szovjet haditudósító, Jevgenyij Halgvej budapesti fotója a kamerába tekintő, sárga csillagot viselő zsidó párról nem spontán pillanatot, hanem beállított jelenetet rögzít (akárcsak a II. világháború haditudósítóinak több emblematikus képe, például Halgvej legismertebb fotója, a szovjet zászló kitézése a berlini Reichstagra, két nappal az épület elfoglalása után, 1945. május 2-án).

Halgvej 1945 januárjára datált szuggesztív fotója többnyire „Csillagos pár a felszabadult budapesti gettóban” meghatározással, megszámlálhatatlanul sokszor jelent meg nyomtatásban és kiállításokon, és szerepel a fotográfus munkásságát bemutató valamennyi albumban.⁸ (2. kép) Megtalálható a legnagyobb fotóügynökségek (Archiv für Kunst und Geschichte, Bildagentur bpk, Corbis, Getty, Ullsteinbild) online kínálatában, különféle méretű régebbi és mai nagyításai a legnevesebb nemzetközi aukciós házak (Bonhams, Swann, Dorotheum, Doyle, Sotheby's) árverésein kelnek el. Forgalmazásának jogát 2005-ben a Magyar Távíratí Iroda Fotóarchívuma is megszerezte, több, 1945-ben Budapesten készült Halgvej-kép jogával együtt. A felvétel az archívum online katalógusában „Budapest, 1945. január 18. Sárga csillagot viselő középkorú zsidó házaspár

a gettó felszabadulásának napján a Dob utcában” szöveggel található meg.⁹

1997-ben, az akkor 80 éves Jevgenyij Halgvej az életpályáját bemutató belga dokumentumfilmben így mondta el a kép keletkezését: „Ez a felvétel Budapesten készült. Budapesten, januárban. Éppen felszabadítottuk a város egyik negyedét, és kiderült, hogy ez volt a gettó. (...) Erről a fényképről csak annyit, hogy megpillantottam ezt a házaspárt. Egyértelmű volt, hogy férj és feleség, és mind a ketten sárga csillagot viseltek. Megrázott a látvány. A város már felszabadult, de rajtuk még mindig ott a csillag... Odaléptem hozzájuk, de mivel fekete bőrkabát volt rajtam, megrémültek. Azt hitték talán, hogy az SS-hez tartozom. Szóval, odaléptem hozzájuk, és jiddisül megszólítottam őket, hogy várjanak. Odaléptem, és előbb a férfi ruhájáról téptem le a csillagot, aztán az asszonyéról. Nagyon megijedtek, de én mondtam nekik, hogy nem, nem, minden rendben, alles gut. Minden rendben, mondtam nekik. Ich bin auch a' Jid. Én is zsidó vagyok. Sólem áléchem! Amikor azt mondtam, hogy sólem áléchem, az asszony könnyekben tört ki, és a vállamra borult. – Úgy féltünk, annyira féltünk! – zokogta.”¹⁰ David Shneer A fájdalom képi ábrázolása: Szovjet holokausztfotók a történelem és az emlékezet keresztmetszetében című tanulmányában kifejez bizonyos kételyeket a kép születésének körülményeivel kapcsolatban, és úgy látja, hogy Halgvej elbeszélése feltehetően „nem tükrözi az 1945. januári találkozás valóságát”, s még azt a lehetőséget is felveti, hogy az eltávolított sárga csillag a fotózás kedvéért került vissza a kabátokra.¹¹

Halgyej legkiválóbb háborús felvételeit – köztük ezt a képet – a hazai közönség 2006-ban, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár A háború ikonjai című kiállításán ismerhette meg. A fénykép hitelességét egy, az *Élet és Irodalomban* megjelent olvasói levél is megerősíteni látszott. A levélíró, a Jeruzsálemben élő Slomo Stern a fotón nagybátyját, Klein Zoltán sportszerkereskedőt és feleségét, Stern Malvint vélte felismerni, akikkel gyermekként a Wesselényi utca 13. sz. gettóbeli házában érte meg a felszabadulást.¹² A fotót 2009-ben Böhm Ágnes írásának illusztrációjaként a *Népszabadság* is közölte „A Klein házaspár a Wesselényi utcában 1945. január 18-án” képaláírással.

2011-ben a Magyar Zsidó Levéltár vezetője, Toronyi Zsuzsanna egy készülő kiállításhoz javasolni kívánta a kép helyszínét. S ez sikerült is a *Budapest* című folyóirat köré tömörült, újságírókból, könyvtárosokból, helytörténészekből álló Nagy Budapest Törzsszintű közösségének és az *Index* internetes portál *Budapest Anno* levelező fórumának segítségével. Kiderült, hogy a fénykép nem a Károly körút – Madách Imre út – Király utca – Nagyatádi Szabó István (ma: Kertész) utca – Dohány utca által határolt erzsébetvárosi ún. nagy gettóban, s még csak nem is a környéken, hanem az ettől távol eső Ferencvárosban készült: a pár a Ráday utca elején áll, és a Kálvin tér felé néz. A kép bal oldalán a Ráday utca 14. és 16. számú lakóházat ismerhetjük fel maig is ugyanilyen erkélyeikről, jobb oldalon a Ráday utca 9. sz. házat látjuk, a háttérben pedig jól azonosítható a Ráday utca és az Erkel utca kereszteződése. A fotó körül zajló internetes disputában többen is felvetették, hogy a kép talán nem is a gettó felszabadulásának napján keletkezett, hanem esetleg később, mivel az utca rendezettsége nem utal az éppen véget ért harcokra. Ungváry Krisztián szerint mégis elképzelhető, hogy Halgyej január 18-án vagy az utána következő napokban fényképezett, hiszen a környék már 15-én szovjet kézre került s a Ráday utcában nem dúltak harcok, így nem keletkeztek nagy tömegben romok és roncsok.¹³ Szinte mindegyik január, február hónapra datált budapesti képen nagyjából azonos hőmennyiséget látunk, ezért ez sem ad támpontot az időpont szorosabb behatárolásához.¹⁴

A fotográfus elbeszélésének az az eleme sem állja meg a helyét, amely szerint a kép modelljei tőle értesültek volna a felszabadulásukról, hiszen a gettó lakói csak a városrészt elzáró palánkok ledöntése után juthattak el a Ferencvárosba. Itt a pár feltehetően a fényképész kérésére állt meg pontosan az úttest tengelyében, a kép szimmetrikus kompozíciója érdekében, aki azután több felvételt is készített róluk. A közismert képnek még két publikált variációját ismerjük: az egyik 1975-ben került szovjet forrásból a Magyar Távírat Iroda archívumába, ezen a pár alakja jobban kitölti a képmezőt, s az asszony a férjbe karol. **(3. kép)**¹⁵

A fotó harmadik variánsa, amelyen a párhoz még közelebb áll a kamera s az utcának csak egyik oldala látható, 1945 márciusában jelent meg a moszkvai Zsidó Antifasiszta Komité jiddis nyelvű lapjának a budapesti zsidóság sorsát bemutató cikkében, mely másikkal Halgyej-fotóval együtt, a szerző megnevezése nélkül.¹⁶

A valós helyszín megállapítása érdekében indított kollektív nyomozás menetét és végeredményét a *Budapest* című folyóirat tette közzé.¹⁷ A felfedezés nem keltett különös visszhangot, s a kép azóta is változatlanul „budapesti gettó” helyszínnel jelenik meg csaknem mindenütt. A *Múlt-kor* című történelmi magazin 2014. tavaszi számában is ezzel a képaláírással láttuk viszont, ám

3. kép. Csillagos pár. Budapest, 1945. január. Jevgenyij Halgyej felvétele. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár, ltsz: 83.542

a személyeket illetően újabb feltevéssel találkozunk: itt a férfi állítólag Vándor (Unterberger) Adolf nyomdászsegéd, az asszony pedig a testvére.¹⁸

A budapesti zsidóság szenvedéseinek és felszabadulásának világszerte ismert ikonjává lényegült fénykép születésének valós körülményeire talán soha nem derül fény, s arra sem, hogy kiket ábrázol, ám a felvétel kitörölhetetlenül beépült a holokauszt emlékezetének vizuális kánonjába. Bár történelmi üzenet szempontjából sem a Reichstag-fotót, sem a csillagos pár képét nem tarthatjuk hamisnak, azonban a fotográfiai hitelességével szemben felállított mai mércénkkel mérve e hatásosan megkomponált felvételek mégsem tekinthetők autentikus történelmi dokumentumoknak.

Egy retusált fotó

A retusálással tartalmilag módosított magyarországi holokauszt-fotográfiai közül leggyakrabban Veres Tamás egyik 1944 novemberében, Budapesten készült felvételével találkozhatunk. Veres szökött munkaszolgálatosként került Raoul Wallenberg környezetébe, aki a 21 éves fiatalembert fotósként alkalmazta. Így ő volt az egyetlen, akinek lehetősége adódott a nyilas rémuralom idején fényképeket készíteni a svéd diplomata embermentő tevékenységéről és a budapesti zsidók üldöztetéséről.¹⁹ A negatívok a főváros ostromának zűrzavarában elvesztek. Az, hogy néhány mégis fennmaradt, Wallenbergnek köszönhető, aki az elkészült nagyméretű képek közül párat jelentéseihez, leveleihez mellékelve diplomáciai postával kiküldött Svédországba, de ezek a fotók az 1990-es évektől sajnálatosan már ott sem lelhetők fel.²⁰ Csupán öt darab 18×14-es eredeti kópia létezéséről tudunk, melyeket Veres Tamás maga készített még a főváros ostroma előtti napokban és barátjának, Beér Jánosnak ajándékozott, aki azután a képeket 2005-ben a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeumnak adományozta.

A pesti utcán szatyrokat, kosarakat, hátizsákot cipelő, rendőr kísérettel vonuló csoport fotója egyike annak az öt felvételnél, amelyet Veres Tamás 1944. november 28-án készített. **(4–5. kép)** A kép már 1947–1948-ban is többször megjelent nyomtatásban, Lévai Jenő újságírónak köszönhetően, aki a kópiához – Veres

4. kép. Rendőr-kisérettel vonuló zsidók a József körúton az erzsébetvárosi gettó felé. 1944. november 28. Veres Tamás felvétele. Retusált változat. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár, ltsz. 65.585

5. kép. Rendőr-kisérettel vonuló zsidók a József körúton az erzsébetvárosi gettó felé. 1944. november 28. Veres Tamás felvétele. Reprodukció: Raul Wallenberg. Swedish Institut, 1988. 42. o.

Tamás még néhány más képével együtt – Svédországban jutott hozzá. A fényképet Lévai saját írásainak illusztrációjaként használta fel, két variációban is. Míg a *Képes Figyelő*ben a Raoul Wallenberg-ről szóló cikkéhez közölt verzió a kamera felé haladó asszony kabátján és a mögötte lévő is szinte világít a hatágú csillag, addig az alig pár hónappal később kiadott Wallenberg-kötetben megjelent fotón nem látható a megbélyegző jel. **(4–5. kép)**²¹ A műnek még ugyanabban az évben született svédországi kiadásában ismét a kép csillagos variációjával találkozunk.²²

A fénykép csillag nélküli változata az 1980-as évek végétől kezdve bukkant fel ismét a kiadványok lapjain – amikor több évtizedes hallgatás után Wallenberg alakja az érdeklődés központjába került. Először 1988-ban egy Wallenberg budapesti jelentéseit tartalmazó, kisebb terjedelmű svédországi kiadványban, majd az 1990-es években két angol nyelvű műben jelent meg a felvétel.²³ E két utóbbihoz, Sharon Linnea és Harvey Rosenfeld Wallenberg-ről szóló munkájához a fénykép és a hozzá fűzött információ már közvetlenül az 1956-tól az Amerikai Egyesült Államokban élő Veres Tamástól származik, aki az 1980-as évek elején jutott hozzá Svédországból saját felvételeinek reprodukcióihoz, és felismerve egyedülálló jelentőségüket, maga is előmozdította képei megjelenését.

Veres Tamás később a Wallenberggel kapcsolatos fotóinak reprodukcióit a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeumnak adományozta, köztük a szóban forgó fényképet is, s e példányon sem

látható az asszonyok mellén csillag.²⁴ Már ezek alapján is bizottsággal állíthatnánk, hogy a csillagok retusecettel kerültek a képre, a mondanivaló drámaiságát erősítendő, talán a *Képes Figyelő* szerkesztőinek jóvoltából, valószínűleg 1947-ben. De van megdönthetetlen bizonyíték is: mégpedig az egyetlen korabeli, eredeti, még Veres Tamás által nagytított 18×24 cm-es papírkép, amelyet Beér János adományozott a washingtoni emlékmúzeumnak, a csillagok ezen sem láthatók.²⁵

Mindezek ellenére a hazai kiadványokban napjainkig a „csillagos” változattal találkozunk. Ez jelent meg Randolph L. Braham magyarországi holokauszttal foglalkozó, kézikönyvként is szolgáló alapvető munkáiban, s legutóbb a *Múlt-kor* című magazin 2014-es tavaszi számában.²⁶ A magyarzat egyszerű: a fényképnek egy retusált példánya került még 1947 körül a Magyar Filmiroda Rt. Fotóosztályának birtokába, s annak jogutódja, a Magyar Távirati Iroda ma is ezt a variációt forgalmazza „Sárga csillagot viselő zsidók deportálása a körúton” szöveggel, s a fotót az említett kiadványok az MTI-től szerezték be.²⁷ A retusált verzióval az izraeli Gettóharcosok Múzeumának és a Yad Vashem fényképarchívumának online katalógusában, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményében is találkozhatunk.²⁸ Ez utóbbi gyűjtemény a Mafirttól származó fotót 1992 óta „a csillagok retusálással kerültek a képre” megjegyzéssel tartja nyilván.

Felmerül a kérdés, hogy az eredeti fényképen a rendőrök által

kísért emberek miatt nem látható a csillag, amelynek viselésére 1944. április 5-étől minden zsidónak minősített magyar állampolgárt törvény kötelezett? Sharon Linnea könyvében azt a Veres Tamástól származó magyarzatot találjuk, hogy az elől haladó asszony „eltakarja a sárga csillagot, mert a sorból kilépve szökni próbált”.²⁹ Az indoklás valószínűtlennek tűnik, hiszen a menetet kísérő rendőr az asszony háta mögött halad, így az asszony nem láthatta, hogy a rendőr éppen merre is néz. S vajon a többiek is láthatták a csillagot? Mivel a kamera jobbról rögzítette a jelenetet, lehetséges, hogy ezért nem látható a baloldalon viselt csillag. Ez a feltevés több példával is alátámasztható, de a legmeggyőzőbb a kőszegi zsidók deportálását ábrázoló, 1944. június 18-án készült fotósorozat két darabja: a vasútállomás felé haladó menetről jobb felől készült felvételen a csillagok takarásba kerültek, s az ugyanarról a menetről pár perccel később, bal felől készült felvételen már feltűnnek a csillagok. **(6–7. kép.)**

Veres Tamás fotójának tartalmával kapcsolatban a különböző időkből származó állítások is eltérnek egymástól. A *Képes Figyelő* 1947. március 1-i számában a fotó „Az óbudai téglagyárból általa kiszabadított zsidókat kísér Wallenberg a gettóba” aláírással szerepel, Lévai Jenő Wallenberg-ről szóló könyvének magyar és svéd nyelvű kiadásában a „Téglagyárból a védett házakba” szöveget olvashatjuk a kép alatt.³⁰ Randolph L. Braham említett műveiben a fotót „Utcai jelenet a budapesti gettóban” felírat kíséri, Sharon Linnea, valamint Harvey Rosenfeld könyve szerint

azonban a menet a Baross utcán halad a csillagos házakból a gettó felé.³¹

Az ellentmondások tisztázásához a jelenet pontos helyszínének megállapítása visz közelebb. A washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum munkatársa által 2002-ben felvett audio-interjúban Veres Tamás elbeszéli, hogy az ekkor már ismert és több kiadványban közölt fotói – köztük a tárgyal felvétel is – 1944. november 28-án készültek, amikor Wallenberg a Józsefvárosi pályaudvarról, a nyugati határra szállítás elől mentett ki svéd menlevéllel rendelkező munkaszolgálatosokat. Veres Tamás pályaudvaron Wallenberg autójában rejtőzködve fotózta az akciót, majd a kiszabadított munkaszolgálatosok menetét kísérő követségi gépkocsiból is készített felvételeket a József körútnak a Baross utcától a Röck Szilárd utcáig, illetve a másik oldalon a Baross utcától a József utcáig terjedő rövidke, alig 130 méternyi szakaszán. „A kocsis lassan ment, kihajoltam és fényképeztem” – emlékezett a fotós.³² A kép centrumát elfoglaló asszony feltehetőleg nem tartozott a menethez, s véletlenül került a kamera elé, hiszen mozgó járműből fotózva nem lehetett pontosan kiszámítani, mi történik majd az exponálás pillanatában. A rendőr által kísért menet a Baross utca felől halad a József körút 49. és 47. számú házak előtt a Röck Szilárd utca felé, s ezért nyilvánvaló, hogy a kép nem gettói jelenetet örökít meg. Kizárható az az állítás is, hogy a fotó az óbudai téglagyárból Wallenberg által kimentett zsidókat ábrázolna, hiszen a Buda északi részén fekvő téglagyárból a városnak

6. kép. A gettóból kiköltöztetett zsidók gyalogmenete a Schey Fülöp (ma Zrínyi) utcán halad a vasútállomásra. A csendőrök mögött dr. Bass Rezső és felesége, jobb szélén, karján esernyővel Hacker Samu. Kőszeg, 1944. június 18. Babai János felvétele. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, negatív sz.: 14699

7. kép. A gettóból kiköltöztetett zsidók gyalogmenete a vasútállomás felé halad. A menet élén dr. Bass Rezső és felesége. Kőszeg, 1944. június 18. Babai János felvétele. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, negatív sz.: 14698

egészen más részein vezet az út az Újlipótvárosba. Arról nem is beszélve, hogy Wallenberg nem menthetett ki embereket egy időben a város két ellenkező pontján lévő helyszínről, a Józsefvárosi pályaudvarról és az Óbudán fekvő téglagyárból. Valószínű tehát, hogy a képen csillagos házakból összegyűjtött embereket terelnek az Erzsébetvárosban kialakítandó gettóba, ahová az összeköltötést a rendőrség már november 20. körül megkezdte. Ezt támasztja alá a *Képes Figyelő* egyik 1947. januári számában megjelent írás is, amely említést tesz Veres „életveszély közegette” készült felvételeiről „a józsefvárosi pályaudvari bevonulásokról és a zsidóknak fegyveres rendőrökkel és pártszolgálatosokkal való kíséréséről a gettóba, a budapesti utcákon.”³³

Egy megvágott kép

A svéd diplomata közeli profilképét az 1992-ben megrendezett első magyarországi Wallenberg-kiállításon láthattuk, s a képpel találkozhatunk Ember Mária Wallenberg Budapesten című munkájában, valamint több internetes portálon is. **(9. kép)**³⁴ Veres Tamás felvételén a kissé zavaros háttérrel azonosíthatatlan, homályos alakzatok töltik ki. Az alakzatok formát öltönek, ha megnézzük Lévai Jenő 1948-ban megjelent könyvének illusztrációját: a képalírás szerint az asztal mögött Wallenberg titkárnője, Falk Lászlóné éppen telefonál, az erősen megvágott fotón csupán miniatűr sziknyájának derékrésze és alkarjai maradtak rajta.³⁵ Úgy

8. kép. Raoul Wallenberg Üllői úti irodájában. Budapest, 1944. november 26. Veres Tamás felvétele. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, ltsz. 92.350

9. kép. Raoul Wallenberg Üllői úti irodájában. A telefonál titkárnője, Falk Lászlóné. Budapest, 1944. november 26. Veres Tamás felvétele. Forrás: Lévai Jenő: Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka. Magyar Téka, Budapest, 1948. 77.o.

tűnik, Lévai könyvében sem a teljes felvétel jelent meg, itt feltehetően a tipográfus kényszerítette a fotót Prokrusztesz-ágyba: Wallenberg bal könyöke és jobb kézfeje csonka, titkárnőjének fejétől hiányzik egy darabka. Az eltüntetett titkárnő a svéd követség embermentő szervezetének egyik legértékesebb munkatársa volt, s hogy valamit tudunk róla, az egy visszaemlékezésnek köszönhető: „Falkné profi volt, a legkritikusabb pillanatokig úgy vezette az irodát, mintha vállalat lenne, szigorú rendet tartott a Schutzpass-kiadások körül, távol tartotta az embereket Wallenbergtől, szervezte a legbonyolultabb randevúkat. Elegáns dáma volt.”³⁶ Nem tudjuk, ki és mikor követte el a drasztikus műtétet a képen: abból a célból, hogy Wallenberg alakjáról semmi ne vonja el a figyelmet, a telefonáló asszonyt, mint zavaró tényezőt, levágta a képről, s ezzel az életszerű jelenetből portrét kreált. A beavatkozásnak áldozatul esett egy fontos részlet is: a falinapár, amelyről leolvasható a felvétel keletkezésének napja. A Lévai Jenő könyvében megjelent, rossz minőségben nyomtatott fotográfia nem került be a Wallenberggel kapcsolatos képi kínálatba, az eredeti fényképek pedig nyoma veszett, így ma csak a megcsonkított változattal találkozunk. A kép megvágásának következményeként Falk Lászlóné nem jelentéktelen alakja méltatlanul

kihullott a Wallenberg-történet és a magyarországi holokauszt amúgy sem túl gazdag ikonográfiájából.

(Folytatjuk)

Jegyzetek

¹ Bericht der Kommission zur Überprüfung der Ausstellung „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944” November 2000. https://www.google.hu/?gfe_rd=cr&ei=5hPnVtSODqit8wfybewDg#q=bericht+der+kommision+zur+%C3%BCberpr%C3%BCfung+der+ausstellung+vernichtungskrieg Elérés: 2016. 03. 14.

A kiállítás tendenciózus képválogatására és egyes képek hamis interpretációjára Ungváry Krisztián az elsők között hívta fel a figyelmet. Lásd: Paul Dostert: Fotos als historische Quellen. Überlegungen aus Anlass der Ausstellung „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. http://www.forum.lu/pdf/artikel/4936_222_Dostert.pdf. Elérés: 2015. 10. 21.

² <http://www.diz-muenchen.dergloeckel.eu/2011/01/oberster-gerichtshof-bestaetigt-journalist-gloeckel>. Elérés: 2015-12-12

³ A fotósorozat öt darabja 6x9-es papírkópia formájában megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményében is. Ltsz: 1002, 1004, 1006, 1014, 1016. 79.71 A Stern Magazinban közölt egyik kép máig változatlanul „Hamvasztókemencék az auschwitzi koncentrációs táborban” képalírással és 1943. január 1-i dátummal szerepel a Süddeutsche Zeitung Photo online katalógusában 02141912 azonosító számon. <http://www.sz-photo.de/?60044309618120829140>. Elérés: 2015. 10. 09.

⁴ <http://www.diz-muenchen.dergloeckel.eu/2010/09/der-holocaust-auschwitz-und-seine-geschaeftemacher-2005/> Elérés: 2015. 12. 12.

⁵ <http://www.diz-muenchen.dergloeckel.eu/2011/01/oberster-gerichtshof-bestaetigt-journalist-gloeckel/> Elérés: 2015. 10. 09.

⁶ Albertini Béla: Escher Károly. Fotóriporter, 2010/4., Stemlerné Balog Ilona: Új adatok Escher Károly ismert képeiről. Fotóművészet 2011/4. sz. 106. oldal.

⁷ Bilder, die lügen. Begleitbuch zur Ausstellung Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Bonn, 2003.44.o. Ernst Volland: Die Flagge des Sieges. In: Jewgeni Chaldej: Der Bedeutende Augenblick. Hereausgegeben von Ernst Volland und Heinz Krimmer. Neuer Europa Verlag Leipzig GmbH, 2008. 112. oldal. Hans Becker von Sothen: Fotos machen politik. Bild-legenden. Faelschungen – Fakes – Manipulationen. Ares Verlag, Graz, 2013. 172. oldal.

⁸ Alexander and Alice Nakhimovsky: Witness to Hystory. The photographs of Yevgeny Khaldei. Aperture, 1997. 48–49. oldal. Jewgeni Chaldej: Der bedeutende Augenblick. Hereausgegeben von Ernst Volland und Heinz Krimmer. Neuer Europa Verlag Leipzig GmbH, 2008. 22–23-o., Von Moskau nach Berlin. Bilder des Russischen Fotografen Jewgeni Chaldej. Phartas é.n. 39. oldal.

⁹ A kép MTI száma: MTI DHALD1945_011.

¹⁰ Sztálin fotósa. Magyarul beszélő belga dokumentumfilm, 1997. Rendezte: Marc Henri Wainberg. A szöveget Révbíró Tamás jegyezte le. <http://www.budapestfolyoirat.hu/archivum/2011/2011-szam-februar/315-drotposta>. Elérés: 2015. 12. 12.

¹¹ David Shneer: Picturing Grief: Soviet Holocaust Photography at the Intersection of History and Memory. AMERICAN HISTORICAL REVIEW, 2010. február. 48.o. <http://www.pendleton.k12.ky.us/userfiles/119/Classes/401/Picturing%20Grief.pdf>. Elérés: 2016. 01. 24.

¹² Ich bin auch ein Jid. Élet és Irodalom. 2006. december 15. 2. oldal. Böhm Ágnes: Történetek a budapesti gettóból. Népszabadság, 2009. január 27. 6. oldal.

¹³ Ungváry Krisztián szíves közlése.

¹⁴ A meteorológiai intézet napi jelentései szerint 1945. január 5. és 11. között havazott, jelentősebb mennyiséget, 25 mm-t január 11-én mértek. http://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/Budapest/adatok/napi_adatok/index.php. Elérés: 2016. 02. 01.

¹⁵ Az MTI archiv száma: INT 75-1-28/33. számon. Szövege: Ketten a gettó felszaba-

dulása után. 1945. február. Ugyanez a variáció megjelent „Egy zsidó házaspár zsidócsillaggal a budapesti gettóban. 1945. január” felirattal Steven Spielberg und Survivors of the Shoah Visual History Foundation: Die letzten Tage. Köln, 1999. 79. oldal. A felvétel 13x18 cm-es reprodukcióját őrizi 83.542 leltári számon a MNM Történeti Fényképtára, s két évvel ezelőtt e cikk szerzője is elkövette azt a hibát, hogy „Egy pesti utcán 1944 őszén” felirattal közölte a Budapesti Negyed 1995 nyári, 8. számában.

¹⁶ Eynikayt, 1945. március 3. 1. oldal.

¹⁷ Saly Noémi: Ich bin auch a' Jid ... In. Budapest, 2011. február. <http://www.budapestfolyoirat.hu/archivum/2011/2011-szam-februar/315-drotposta>. Elérés: 2015. 09. 26.

¹⁸ Múlt-kor. Negyedéves történelmi magazin. 2014. tavasz. 43–44. oldal. A képalírás egy túlélőnek a Holokauszt Emlékközpont számára tett közlésén alapszik, aki később módosította az elmondottakat, s az asszonyban Vándor Adolf sógornőjét, Neumann Bertát vélte felismerni.

¹⁹ Veres Tamás életére, munkásságára lásd: Markovics Ferenc: Fények és tények. MFSZ Folpress Kiadó, 2006. 521. oldal. Dési János: Wallenberg-jegyzőkönyv. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 2014. 43. oldal, Tom Veres-életinterjú, 2002. augusztus. United States Holocaust Memorial Museum. Katona Ferenc szívességéből.

²⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, Fotótörténeti Adattár. Veres Tamás anyaga.

²¹ Lévai Jenő: Svédország még reménykedik Wallenberg visszatérésében. Képes Figyelő, 1947. március 1., Lévai Jenő: Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka. Magyar Téka, Budapest, 1948. 143. oldal. Dési János: Wallenberg-jegyzőkönyv. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 2014. 55. oldal.

²² Jenő Lévai: Raoul Wallenberg hjálten i Budapest : autentisk skildring av Kungl. Svenska Beskickningens Budapest räddningsaktion 1944-1945. Saxon och Lindströms Förlag, Stockholm, 1948. 139. oldal.

²³ Raoul Wallenberg. Published by the Swedish Institute. Ord&Form, Uppsala, 1988. 42. oldal. Sharon Linnea: Raoul Wallenberg The Man Who Stopped Deatch. The Jewish Publication Society, Philadelphia, PA; Jerusalem, 1993. 114. oldal., Harvey Rosenfeld: Raoul Wallenberg. Holmes & Meier. New York, N.Y. ; London, 1995.

²⁴ United States Holocaust Memorial Museum Photo Archives. No. 65685.

²⁵ United States Holocaust Memorial Museum Photo Archives. No.2005-299-5A.

²⁶ Randolph L. Braham: A népirtás politikája: a holokauszt Magyarországon. 2. bővített és átdolgozott kiadás. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest 1997. 937. oldal. (A mű 3. kiadásában, amely a Park kiadó gondozásában 2015-ben jelent meg, megújultak a képalírások, és részben más a képanyag.) Randolph L. Braham: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Park Könyvkiadó, Budapest, 2007. 834. oldal. Múlt-kor. Negyedéves Történelmi Magazin. 2014. tavasz. 179. oldal.

²⁷ MTI T51002 és AI 8304/18.

²⁸ Ghetto fighters' House Museum, katalógusszám: 16121, Yad Vashem Photo Archive, katalógusszám: 1249/3, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, ltsz.: 65.585.

²⁹ Sharon Linnea: Raoul Wallenberg The Man Who Stopped Deatch. The Jewish Publication Society, Philadelphia, PA; Jerusalem, 1993. 114. oldal.

³⁰ lásd: 22. és 23. sz. jegyzet.

³¹ lásd: 24. sz. jegyzet.

³² Tom Veres-interjú, 2002. augusztus. United States Holocaust Memorial Museum. Katona Ferenc szívességéből.

³³ Kiállításon mutatják be New Yorkban a magyar zsidóság történetét. Képes Figyelő, 1947. január 4.

³⁴ „... hogy a budapesti Wallenberg kiállítás emléke fennmaradjon” Katalógus. Szerkesztette: Garai Sára, szövegét írta: Ember Mária. Budapest, 1994. Ember Mária: Wallenberg Budapesten. Városháza, Budapest, 2000. 109. oldal.

³⁵ Lévai Jenő: Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka. Magyar Téka, Budapest, 1948. 76. oldal.

³⁶ Forgács Gábor: Emlék és valóság. Mindennapjaim Raoul Wallenberggel. Kolor Optika Nyomda és Kiadó. Budapest, 2006. 47. oldal.

Artwork 2 CLEAR Javítás,
tisztítás

<http://szerviz.artwork.hu> • 1-202-1653
I. ker. Ostrom u. 6.

